

Av: Vegard A. Schancke,
Linda Johnsen og Liv Salen,
KoRus-Nord

Denne artikkelen oppsummerer og drøfter erfaringer fra et pilotprosjekt («TI-prosjektet») om tidlig rusforebyggende intervensjon.

Skole og hjem – på samme lag med samme verktøy

Innledning

Tidlig intervensjon er en statlig satsning på tvers av flere direktorater. Man ønsker at denne satsningen skal sette avtrykk i skoler og kommuner ved at barn og unge får tidlig og god hjelp. Media minner oss stadig om enkeltsaker der nettopp dette har sviktet. Hvordan kan vi ta i bruk den kunnskapen vi allerede har fra forskning og praksis – for å «løfte» oss til bedre og tidligere hjelp? Artikkelen oppsummerer og drøfter *noen* erfaringer fra et pilotprosjekt («TI-prosjektet») om tidlig rusforebyggende intervensjon. Det overordnede formålet med prosjektet var å sammenstille og prøve ut et tidlig intervensjonstiltak gjennom en prosjektperiode mellom 2007-2010.

Det foreligger flere publiserte arbeider fra prosjektet: En gjennomgang av kunnskapsstatus med implikasjoner for handling (Johnsen og Schancke 2009), en ma-

nual for bruk gjennom intervensjonen av rådgiverne fra KoRus (Johnsen 2009) og en internevaluering knyttet til kartlegging og intervju av deltakende lærere og foresatte før og etter gjennomført tiltak (Bjerke, Fauchald og Wangberg 2011). Denne artikkelen supplerer de øvrige arbeidene.

Datamaterialet som denne artikkelen bygger på, ble innhentet gjennom kvalitative intervjuer av deltakende lærere og foresatte gjennom en serie samarbeidsmøter som ble avholdt ved 7 milepæler i prosjektgjennomføringen. De 7 milepælene knytter seg til tiltakets 7 tema. Deltakerne ble bedt om å respondere på 3 spørsmål: 1: Har dere hatt fokus på temaet i øvingsperioden? 2: Har eventuelt dette fokuset ført til at dere har endret egen atferd/måter å gjøre ting på? 3: Har det vært nyttig for dere å fokusere på temaet? Det ble videre gitt rom for delta-

kerne til å gi andre tilbakemeldinger og innspill i tilknytning til deres deltakelse i prosjektet.

Et gjennomgående funn er at både lærere og foresatte vektlegger refleksjonsprosessen som verdifull og påpeker at dette har gitt kraft og motivasjon til endring. Både foreldre og lærere gav mange konkrete eksempler på endringer de har gjennomført, de formidlet også at deltakelsen var krevende og omfattende.

Kort om tiltaket

Elementer av anerkjente foreldreveiledningsprogram og program for styrking av sosiale ferdigheter har vært av stor betydning som inspirasjon og faglig plattform for sammenstilling og utprøving av «vår» intervensjon. Det teoretisk-metodiske fundamentet for dette arbeidet er sosial lærings- og interaksjonsteori. Fokus er rettet både mot risiko- og beskyttelsesfaktorer, der særlig oppdrager-/lederstil er relevant. Tiltaket ble sammenstilt med 7 tema i en manual - avledet av overnevnte kunnskapsgrunnlag:

- Tema 1: Tilrettelegging av læringsmiljøet.
- Tema 2: Vis at du bryr deg.
- Tema 3: Justering og felles fokus.
- Tema 4: Regler og gode beskjeder.
- Tema 5: Ros, oppmerksomhet og belønning.
- Tema 6: Regler og grensesetting.
- Tema 7: Hjelp barnet/eleven til å kontrollere egne følelser.

Figur 1: Tematrappen

Figur 1 beskriver organiseringen av arbeidet. Arbeidet med temaene ble gjennomført i rekkefølge fra 1-7, med noe varierende anvist tidsbruk på hvert tema. Denne arbeidsperioden ble definert som en *endringsfase* som strakk seg over ett skoleår. I tillegg ble deltakerne tilbudt repetisjoner (boostere) som strakk seg et halvt år utover endringsfasen.

Manualen beskriver:

- 1) hva er temaet? (kort beskrivelse av hvert tema)
- 2) hvorfor er det viktig? (kort faglig begrunnelse)
- 3) hvordan man kan handle? (konkrete forslag til øvingsoppgaver)

Arbeidet ble organisert gjennom en serie temamøter mellom deltakende lærere, foresatte og rådgiverne fra KoRus-Nord. Innsatsene ble gjennomført *samtidig* i skole og hjem. Deltakerne praktiserte

konkret arbeid med temaene mellom temamøtene og møttes jevnlig for erfaringsutveksling, drøfting og veiledning av rådgivere fra KoRus-Nord. De 7 nevnte samarbeidsmøtene tjente som en type mer overordnede evalueringsmøter.

Temaene underbygger en autoritativ lederstil – både i hjemmet og på skolen. Varme og kontroll er dominerende egenskaper ved den autoritative lederstilen (Henggeler m.fl. 2000). Styrking av relasjonen mellom barnet og foreldre/lærere er et bærende element i tiltaket. Forskning viser at av alle enkeltfaktorer, er dette den viktigste faktoren i arbeid med å forebygge problemutvikling hos barn i skolealder (Spurkeland 2011, Nordenbo mfl. 2008, Hattie 2009).

Tiltaket ble som nevnt etablert og utprøvd som en manualbasert tilnærming. Det var imidlertid deltakerne selv – lærerne og foreldrene – som definerte hva som var problematisk/utfordrende og på hvilke områder de ønsket endring. I dette ligger en stor grad av individuell tilpassning - både til hvilke problemområder som var i fokus og i arbeidets gang som tidsbruk og progresjon.

Bakgrunn og faglig grunnlag

Hovedideen med tidlig intervensjon er «å identifisere og starte håndteringen av et helseproblem på et så tidlig tidspunkt at problemet forsvinner eller blir begrenset med svært liten innsats» (Sosial- og helsedirektoratet 2007). Tidlig intervensjon er et statlig satsningsområde og mange direktorater og kompetansmiljøer er involverte. Når det gjelder satsningen ret-

tet mot barn og unge, er det ønskelig at alle som arbeider med denne målgruppen i større grad skal være på tå hev og gjøre noe *konkret* med de bekymringer de har for barn som viser en uønsket eller bekymringsfull atferd. Det etterlyses styrket handlingskompetanse (Helse- og omsorgsdepartementet

2008, Sosial- og helsedirektoratet 2007). Vårt prosjekt var et forsøk på å bidra til nettopp dette.

Det foreligger mange anerkjente programmer og tiltak rettet mot barn og unge som viser omfattende uønsket atferd. Dette er tiltak som i første rekke retter seg mot barn og familier med svært omfattende problematikk. For barn, unge og familier på «gul sone» - med en begynnende problematikk - ser det ut til å være langt færre tiltak tilgjengelig. I tillegg kan det se ut til at kunnskapen som knytter seg til evidensbasert arbeid med barn og unge i økende grad lisensieres og monopoliseres med blant annet støtte av argumenter fra implementeringsforskningen. Dette betyr at konkrete tiltak og verktøy ikke er tilgjengelig for mange kommuner, praktikere og foresatte. Dette er en erfaring gjennom mange år i praksisfeltet og en viktig del av bakgrunnen for prosjektet.

Norge toppe lista over land med mye rapportert uro og problematferd i skolen (Eriksen 2006, Kjærnsli og Lie 2005 i Spurkeland 2011). Fra forskning er det imidlertid veldokumentert at både systemer og personer vegrer seg mot å handle (Nordahl mfl. 2005, Kvello 2013; 2007, Sosial- og helsedirektoratet 2007, Ogden 2012, Frøyland 2012).

Styrking av relasjonen mellom barnet og foreldre/lærere er et bærende element i tiltaket.

Forskning viser nære sammenhenger mellom tidlig forekommende atferdsproblem og senere problemutvikling (Kjøbli 2012). Atferdsvansker har vist seg å ha en sammenheng med utvikling av senere rusmiddelmissbruk (Brown 2002, Fleming et al. 2002, Kodjo& Klein 2002, Simantov et al. 2000 i Kvello 2007, Kjøbli 2012, Nordahl m.fl.2005). Barn og unge med atferdsvansker utgjør en høyrisikogrupper for utvikling av rusmiddelmissbruk (ibid). Forskningen underbygger behovet for kunnskapsbasert handling. Kriminalitet, voldsutøvelse, psykiske problemer og rusproblematikk har i mange tilfeller røtter i atferdsvansker som starter tidlig (Moffitt 2006, Moffitt & Caspi 2001 i Kjøbli 2012, Sørli 2000, Andreassen 2003). Vi har i dag mye kunnskap om hva som er sentrale risiko- og beskyttende faktorer (Kvello 2007; 2013, Helsedirektoratet 2007). Vi har også mye kunnskap om hva som er virksomme innretninger og programkomponenter (Schancke 2012).

Materiale og metode

Deltakere til prosjektet ble rekruttert fra en definert prosjektskole i en midtstør by i Nord-Norge. KoRus-Nords engasjement i forhold til tidlig intervensjon ved prosjektskolen, ble forankret i skolens ledelse, foreldrenes samarbeidsutvalg (FaU) og lærerkollegiet gjennom en serie møter, drøftinger, informasjon og presentasjoner. Informasjon og invitasjon til å delta i prosjektet ble sendt til alle foreldrene ved skolen av skolens rektor. Det sentrale inklusjonskriteriet var at barnet over tid hadde vist en uønsket

Det sentrale inklusjonskriteriet var at barnet over tid hadde vist en uønsket atferd som barnets nærmeste voksne var bekymret for.

atferd som barnets nærmeste voksne var bekymret for. Informasjonsbrevet vektla at dette var et tilbud som ville fokusere på og underbygge barnets/familiens ressurser og ikke være problemfokuset. 8 lærere og 4 foreldrepar deltok i arbeidet.

De utvalgte lærerne var hovedlærere til barna av de nevnte foreldreparene.

Materialet i prosjektet ble innhentet med både kvantitative og kvalitative metoder.

Denne artikkelen

tar utgangspunkt i de kvalitative dataene som ble innhentet gjennom samarbeidsmøter mellom foreldre, lærere og rådgivere fra KoRus. Det ble systematisk gjennomført samarbeidsmøter mellom lærere, foreldre og rådgivere fra KoRus med fokus på erfaringsutveksling - etter gjennomføring av hvert av de 7 temaene i tiltaket. Data ble innhentet gjennom en semistrukturert intervjuguide. Deltakerne ble bedt om å respondere på 3 hovedspørsmål knyttet til hvert av temaene i tiltaket:

- 1: Har dere hatt fokus på temaet i øvingsperioden?
- 2: Har eventuelt dette fokuset ført til at dere har endret egen atferd/måter å gjøre ting på?
- 3: Har det vært nyttig for dere å fokusere på temaet?

Samarbeidsmøtene ble gjennomført som en samtale der det i tillegg til nevnte spørsmål, var rom for andre tilbakemeldinger enn svar på nevnte spørsmål.

Resultater og diskusjon

Deltakerne gav entydig tilbakemelding på at de hadde hatt fokus på temaene i øvingsperioden. To av foreldrepårene ønsket underveis å gå raskere fram i opplegget sammenliknet med de tidsrammer som var planlagt i starten. Begrunnelsen de gav for dette, var at tema de selv betraktet som de viktigste, f.eks utforming av regler og øving knyttet til grensesetting, burde vies større plass umiddelbart. Rådgiverne ønsket å følge den opprinnelige planen - samtidig som det ble uttrykt forståelse for deres ønsker. I etterkant av gjennomføringen mente begge foreldrepårene at det likevel var nødvendig å gå den lange veien. Begrunnelsen som ble gitt for dette, var at de mer tydelig så hensikten og betydningen av de første temaene etter hele gjennomføringen. Rådgiverne understreket betydningen av at lærerne arbeider samtidig med de samme momentene samt betydningen av at skole og hjem gjør en samtidig innsats rettet mot barnet.

Deltakerne gav uttrykk for at opplæringen/veiledningen gjennom møtesekvensene - med påfølgende øving og tilbakemelding - i hovedsak var hensiktsmessig og tilstrekkelig for å skape endringer. Både foreldre og lærere gav mange eksempler på konkrete og relevante endringer. Eksempler på typiske utsagn fra lærerne er: «*Vi har endret mange måter å gjøre ting på – både praktiske og måten vi forholder oss til elevene på...i etterkant virker det enkelt og logisk, men det er noe med å få satt dette i et system vi har manglet*».

Et funn er at både lærere og foresatte påpekte at de opplevde å ha vært igjen en type refleksjonsprosess. De

omtalte denne prosessen som verdifull og formidlet at dette hadde gitt kraft og motivasjon til endring. Det ble påpekt at «*summen av alle de små tingene gjorde en forskjell*», som en lærer uttrykte det. Med de små tingene mente lærere og foresatte som eksempler: Positivt formulerte regler istedenfor negativt formulerte regler, at man nå forteller ungene hva man ønsker de *skal* gjøre, istedenfor å springe etter og fortelle hva de *ikke* skal gjøre, man roser proaktiv atferd langt oftere og mer enn fokus på negativ atferd, legger merke til at det man gir oppmerksomhet vokser - både i positiv og negativ retning, erfarer at å vise barnet tydelig at man bryr seg, gir inngangsport til dialog og endring - der man tidligere i mange tilfeller opplevde en fastlåst situasjon med negativt fokus - både på skolen, i hjemmet og mellom arenaene.

Foreldre og lærere reflekterte over hvordan de selv har endret seg på flere områder: «*det er mer sammenheng mellom det vi sier og det vi gjør...vi tenker mye over det vi gjør og hvorfor vi gjør som vi gjør... å vise til reglene istedenfor å skjønne, er mye mer virkningsfullt...vi har endret språk og handlemåter – snakker annerledes til barna og holder mer fokus på det positive*» er illustrerende sitater fra lærere og foreldre.

Både lærere og foresatte rapporterte gjennomgående at de var noe overrasket over at mindre endringer som ble gjennomført konsekvent, gav slike resultat. Lærere og foresatte trakk fram mange konkrete eksempler på hva de gjorde og hvordan det gikk – de reflekterte mye over hvorfor det gikk slik og påpekte gjennomgående selv læringsnyten.

Gruppen av foresatte formidlet i hovedsak at de vurderte deltakelsen som krevende, omfattende, men nødvendig i omfang for å skape endring. Noen formidlet at de ble slitne og strevde tidvis med å øve. De påpekte nødvendigheten av å få påfyll av motivasjon fra rådgiverne og videre tips om justeringer av hvordan de handler og hvordan de snakker med barna.

De foresatte formidlet at de opplevde seg selv styrket i håndteringen av problemene og hadde endret fokus i betydelig grad – fra mye kjefting og fokus på det «gale» barnet gjør – til å rose proaktiv atferd. I sum formidlet de foresatte at endringene hadde gitt en bedre stemning hjemme, at de hadde etablert få og enkle regler, at barna i større grad fulgte reglene og at samarbeidet med skolen var styrket og bedret. Lærerne formidlet på sin side også at samarbeidet med hjemmet var styrket og mer konstruktivt.

Opplevd nytte i denne sammenheng er knyttet til hvorvidt de foresatte og lærerne opplever en reduksjon i uønsket atferd og om tiltaket de arbeider med vurderes av dem som et hensiktsmessig verktøy i dagliglivet. På direkte spørsmål om nytte, svarte både foresatte og lærerne positivt på dette spørsmålet. Dette gjelder alle deltakerne i forhold til alle de 7 temaene – med ett unntak:

Tema 7: Hjelp barnet til å kontrollere egne følelser. Her svarte en av lærerne og en mor at de er usikre på om den anviste måten er hensiktsmessig – «jeg er i tvil, føler meg usikker på om dette er riktig

De foresatte registrerte en positiv endring hos sine barn. Lærerne formidlet at de opplevde seg styrket i arbeidet med de aktuelle barna.

måte å gjøre akkurat dette på», kommenterte en av de foresatte. Utover dette, var det gjennomgående positive tilbakemeldinger og eksempler som framkom. To av lærerne kommenterte: «*Alle temaene henger sammen. Vi ser nå at det er viktig med grunnlaget som legges i tema 1-3. Det er veldig bra med alle møtene, det skaper kontinuitet. Dette er ikke bare et kurs, men ordentlig oppfølging av oss – og det er bra. Vi har virkelig fått et verktøy med dette tiltaket.....hvis jeg hadde fått en ny klasse nå, hadde jeg kommet til å gjøre ting helt annerledes enn jeg før ville ha gjort det.....dette startet med fokus mot en elev, men hele klassen har nytte av dette*». To av de foresatte kommenterte: «*dette har skapt tettere kontakt mellom skole og hjem – og det er jo kjempeviktig*». Flere av de foresatte kommenterte ellers at de mener dette tiltaket skulle vært tilgjengelig på alle skoler.

En av lærerne sier typisk: «*man ser jo at dette funker*» - en annen sier: «*det har vært en sånn positiv utvikling, så dette er jo veldig nyttig*»

Både foresatte og lærerne var veldig konkrete når de ble spurt om nytte. De foresatte registrerte en positiv endring hos sine barn. Lærerne formidlet at de opplevde seg styrket i arbeidet med de aktuelle barna. I tillegg formidlet lærerne at de opplevde å besitte verktøy som var nyttig i forhold til hele klassen – og at dette var læring og erfaring de ønsket å ta med seg til nye elever og klasser. Lærerne formidlet videre at de mente alle lærerne ved samme skole

burde være involverte i dette opplegget. De begrunnet først og fremst dette med behovet for å være internt samkjørte ettersom det stadig er nye «lærerkabaler» som av ulike årsaker må legges.

Avslutning

Poenget med tidlig intervensjon, er å handle *før* problemer og trøbbel blir et varig og fastlåst mønster. Kunnskap om sentrale risiko- og beskyttende faktorer bør være hjertelig tilstede hos alle praktikere som på ulike måter arbeider med barn og unge. Kunnskap er imidlertid ikke nok – det må systematisk *handling* til for å snu uønsket atferd. Styrking av handlingskompetansen til de viktigste for barnet – foresatte og lærere – har vært sentralt i arbeidet med dette prosjektet. Vi ønsket at innsatsen skulle gjøre en positiv forskjell og gi deltakerne erfaring og verktøy for praktisk bruk. Deltakerne har «snakket tilbake til prosjektet» gjennom intervjuene knyttet til samarbeidsmøtene og gitt en tydelig tilbakemelding om at parallell innsats i et slikt format oppleves i hovedsak hensiktsmessig. Utprøvingen har gitt oss en nyttig og konstruktiv erfaring i møte med foreldre og lærere som strever i hverdagen. Vi vil takke alle deltagende lærere, foresatte og skoleledere for godt og konstruktivt samarbeid.

Om forfatterne:

Vegard A.Schancke er seniorrådgiver ved KoRus-Nord. Er utdannet sosiolog. Tidligere 1. lektor ved Høgskolene i Harstad og Narvik, prosjektleder/redaktør for forebygging.no og virksomhetsleder ved KoRus-Nord. Har i tillegg erfaring fra kommunalt barnevern og rådgiver innen BUP. Arbeider nå primært med forebygging ved KoRus-Nord.

Linda Johnsen er seniorrådgiver ved KoRus-Nord. Hun er utdannet barneverns-pedagog med Master i sosialt arbeid. Hun har tidligere erfaring fra arbeid med flyktningbarn og kommunalt barnevern. Arbeider nå primært innenfor området tverrfaglig samarbeid og barn som lever i rusfamilier ved KoRus-Nord.

Liv Salen er spesialkonsulent ved KoRus-Nord. Hun er utdannet barnevernspedagog, og har tidligere erfaring fra kommunalt barnevern, som sosialrådgiver ved Studentenes rådgivningstjeneste og fra Lærings – og mestringssenter. Hun arbeider nå innenfor områdene Bruker Plan, Motiverende Intervju, barn i rusfamilier og Tiltaksbasen.

Referanser >>>

Referanser:

- Andreassen, T. (2003). Behandling av ungdom i institusjoner. Hva sier forskningen? Kommuneforlaget.
- Bjerke Nergaard, T., Kari Fauchald og Silje Wangberg (2011). Foreldre og lærere med samme verktøy. Utprøving av et manualbasert tiltak for tidlig intervensjon. KoRus-Nord, Rus og spesialpsykiatrisk klinikk, Universitetssykehuset Nord-Norge.
- Brown, R.T. (2002). Risk factors for substance abuse in adolescents. *Pediatric clinics of North America*, 40, 247-255.
- Eriksen, Nils (2006). Et nytt program for forebygging av atferdsproblem i skolen. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening* 2006, 43, 451-460.
- Ferrer-Wreder, Laura / Håkan Stattin / Carolyn Cass Lorente / Jonathan G. Tubman / Lena Adamson (2005). Framgångsrika preventionsprogram för barn och unga. En forskningsöversikt. Institutet för utveckling av metoder i socialt arbete / IMS. Statens institusjonsstyrelse / SIS.
- Fleming, C.B., Kim, H., Harachi, T.W. & Catalano, R. F. (2002). Family processes for children in early elementary school as predictors of smoking initiation. *Journal of Adolescent Health*, 30, 184-189.
- Folkehelseinstituttet (2011). Bedre føre var... Psykisk helse: helsefremmende og forebyggende tiltak og anbefalinger. Rapport 2011:1.
- Frøyland, Kjetil (2012). Blikk, mot og språk. Artikkel på tidligintervensjon.no. 24. mai 2012.
- Hattie, J. (2009). *Visible Learning. A synthesis of over 800 meta-analyses related to achievement*. New York: Routledge, 270 Madison Avenue, NY 10016.
- Helse- og omsorgsdepartementet (2008). Opptappingsplan for rusfeltet. I-1120 B.
- Henggeler, Scott W. m.fl (2000). Multisystemisk behandling av barn og unge med atferdsproblem. Kommuneforlaget.
- Johnsen, Linda (2009). Manual for Tidlig intervensjon i hjem og skole – parallelt. KoRus-Nord, Rus og spesialpsykiatrisk klinikk, Universitetssykehuset Nord-Norge.
- Johnsen, Linda og Schancke, Vegard. (2010). Tidlig rusforebyggende intervensjon. Kunnskapsgrunnlag og implikasjoner for handling. Skriftserie fra Kompetansesenter rus, Nord-Norge 1:2010. KoRus-Nord, Universitetssykehuset Nord-Norge.
- Kjøbli, Jon (2012). Atferdsvansker hos barn. Artikkel på tidligintervensjon.no. 25. mai 2012.
- Kjærnsli, M. og Lie, S. (2005). Hva forteller PISA-undersøkelsen om norsk skole? *Horisont* nr 2/2005.
- Kodjo, C.M. & Klein, J.D. (2002). Prevention and risk of adolescent substance abuse: The role of adolescents, families and communities. *Pediatric clinics of North America*, 49, 257-268.
- Kvello, Øyvind (2007). Utredning av atferdsvansker, omsorgssvikt og mishandling. Universitetsforlaget.
- Kvello (2013): Skjellsettende erfaringer som mobiliserer endringskraft i Hanne Johnsen (2013) «Vekst i det vanskelige». Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Moffitt, T. E. & Caspi, A. (2001). Childhood predictors differentiate life-course persistent and adolescence-limited antisocial pathways among males and females. *Development and Psychopathology*, 13, 355-375.
- Moffitt, T. E., Caspi, A., Dickson, N., Silva, P., & Stanton, W. (1996). Childhood-onset versus adolescent-onset antisocial conduct problems in males: Natural history from ages 3 to 18 years. *Development and Psychopathology*, 8, 399-424.
- Nesvåg, Sverre, Backer-Grøndahl, A. Duckert, F. Enger, Ø. Huseby, G og Kraft, P. (2007). Tidlig intervensjon på rusfeltet – en kunnskapsoppsummering. Rapport IRIS – 2007/021.
- NNK-Rus (2007). Prosjektskisse: Tidlig forebyggende intervensjon mot rusmisbruk blant barn og ungdom: foreløpig prosjektskisse.
- Nordahl, Thomas; Mari-Anne Sørli, Terje Manger og Arne Tveit (2005): Atferdsproblemer blant barn og unge. Teoretiske og praktiske tilnærminger. Fagboklaget.
- Nordenbo, S.E. m.fl., Universitetet i Aarhus, Dansk Clearinghouse for Uddannelsesforskning (2008). Lærerkompetanser og elevers læring i førskole og skole. Et systematisk review utført for kunnskapsdepartementet, Oslo.

Ogden, Terje (2012). Evidensbasert praksis i arbeidet med barn og unge. Gyldendal Akademisk.

Schancke, Vegard (2012). Skolen som ressurs i det lokale folkehelsearbeidet. Rusfag – artikkelsamling fra Regionale Kompetansesenter Rus. Helsedirektoratet. Nr 1/2012.

Schancke, Vegard (2012). Skolen – en viktig arena for forebyggende og helsefremmende arbeid. Forebygging.no/skole, november 2012.

Sosial- og helsedirektoratet (2007). Tidlig intervensjon på rusområdet. Sentrale perspektiver – aktuelle målgrupper og arenaer. Rapport 15-1455.

Spurkeland, Jan (2011). Relasjonspedagogikk. Samhandling og resultater i skolen. Fagbokforlaget.

Sørli, Mari-Anne (2000). Alvorlige atferdsproblemer og lovende tiltak i skolen - en forskningsbasert kunnskapsstatus. Praxis Forelag, Oslo.

Tolan, Patrick, Szapocznik, J. & Sambrano, S. ed. (2007): Preventing Youth Substance Abuse. Science-Based Programs for Children and Adolescents. Washington DC: American Psychological Association.

Utdanningsdirektoratet (2009a / 2011). Råd og ressurser - Materiell for helhetlig arbeid med læringsmiljøet.

Utdanningsdirektoratet (2009b / 2011). Utvikling av sosial kompetanse. Veileder for skolen.

Utdanningsdirektoratet og Helsedirektoratet (2012). Støttmateriell: Rusmiddelforebyggende arbeid i skolen – med forslag til læringsaktiviteter.

